Nieuws van de BAM

Opgravingen BAM in 2001

In 2001 zijn er door en onder supervisie van de BAM een groot aantal opgravingen verricht, sommige tegelijkertijd en op grote afstanden van elkaar. Voor het eerst zijn hierbij grote oppervlakten blootgelegd in de buitengebieden ten westen en ten oosten van de stad, in het plangebied de Haverleij te Engelen en in de VINEX-locatie 'De Groote Wielen' te Rosmalen. Beide gebieden bevinden zich op de hoge dekzandruggen en oeverwallen langs de Maas. Ze hebben een bewoningspatroon gekend, dat sterke overeenkomsten vertoont. In beide gebieden zijn restanten vastgesteld van een dichte bewoning in Bronstijd en IJzertijd. Vooral de bewoningssporen uit de IJzertijd waren echter door de intensieve moderne landbouwmethoden en plaatselijke ontgrondingen op vele plaatsen verdwenen. Op sommige plaatsen viel vast te stellen, dat er na de IJzertijd ook in de Romeinse periode sprake is geweest van bewoning, maar door de latere verstoringen konden hier geen duidelijke nederzettingssporen meer van worden vastgesteld. Of de Romeinse bewoning even intensief was als de bewoning in de Brons- en IJzertijd, blijkt daarom niet te beantwoorden.
Voor bewoning in Brons- en IJzertijd hebben de opgravingen echter bijzonder waardevolle gegevens opgeleverd. Zo bleek zich in het plangebied de Haverleij te Engelen op een akker, waar een nederzetting uit de IJzertijd en de Romeinse periode door recente diepploegactiviteiten volledig verdwenen was, onder een middeleeuwse kleiafzetting van afwisselend 30-150 cm dikte nog wel een groot deel van een nederzetting te bevinden uit het late Neolithicum en de vroege Bronstijd. De bewoning bevond zich hier op incidentele relatief kleine zandkoppen bij de rivier de Maas. Onder de grote massa paalsporen gaat mogelijk ook een aantal complete plattegronden van huizen schuil. In het zuidelijke deel van het plangebied is een archeologisch onderzoek uitgevoerd door middel van proefsleuven op basis van voorbereidend booronderzoek. Op een van de drie terreinen, een grote dekzandkop, werd een zeer rijke vindplaats aangetroffen, met sporen uit het late Neolithicum en de Bronstijd: een groot aantal paalsporen. Naar verwachting bevinden zich hier complete plattegronden van huizen met bijgebouwen. De vondst van klokbekerscherven maakt de vindplaats bijzonder, gezien de verspreiding van de vindplaatsen van de klokbekercultuur. Met name in het grote rivierengebied zijn vondsten uit deze cultuur zeer schaars. Gezien de goede conserveringsomstandigheden van de vindplaats is besloten het hier geplande voorzuiveringsmoeras niet aan te leggen en de vindplaats te beschermen. Waarschijnlijk zal de vindplaats worden voorgedragen als gemeentelijk archeologisch monument. Een vergelijkbare situatie doet zich voor in de VINEX-locatie 'De Groote Wielen'. Hier zijn met wisselende intensiteit vele fragmenten van nederzettingen uit de IJzertijd en Bronstijd opgegraven, afgewisseld met door diepploegen en ontgrondingen ver-

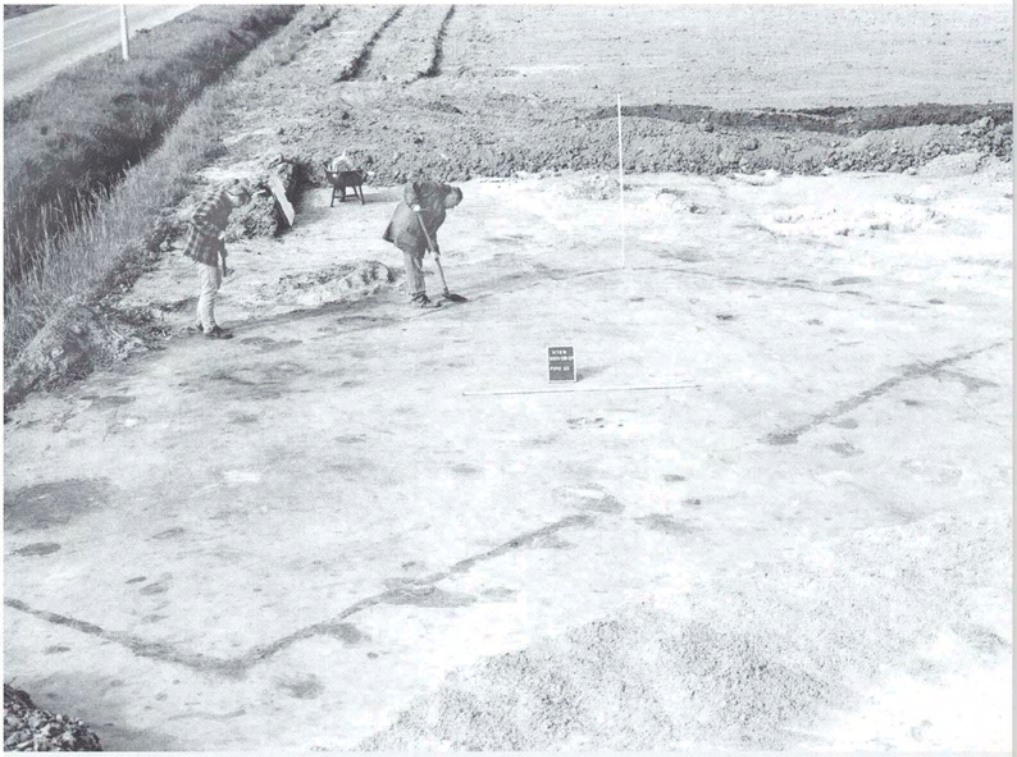

Rosmalen, Groote Wielen. Huisplattegrond uit de Vroege IJzertijd (8e-7e eeuw voor Christus).
Afmetingen ca. 15 x 5,5 m. Twee tegenover elkaar liggende ingangen aan de lange zijde. Woongedeelte links, stalgedeelte rechts. (Foto: BAM)

Rosmalen, Groote Wielen. Maalsteen met deksteen (zogenaamde ligger en loper) voor malen van graan, waarschijnlijk behorende bij hetzelfde huis uit de Vroege IJzertijd. Complete vondsten van maalstenen met bijbehorende dekstenen zijn in Nederland zeer zeldzaam.
(Foto: G. de Graaf, 's-Hertogenbosch)

stoorde terreinen. Een hoogtepunt was hier de opgraving van een vrijwel complete plattegrond van een boerderij uit de Late Bronstijd, en de vondst van een gave maalsteen met deksteen (loper).

In de binnenstad van 's-Hertogenbosch werd in 2001 het onderzoek van het stadspaleis Het Keizershof afgerond. Er heeft archeologisch onderzoek plaatsgevonden op de plaats van de, op de voorgevel na, totaal gesloopte schoolgebouwen op de hoek van de Choorstraat/ Papenhulst. Op het terrein aan de Choorstraat lagen in de Middeleeuwen de kanunnikenhuizen van de Sint-Jan. In de late 19e eeuw zijn deze vervangen door een neogotisch klooster en bijbehorende schoolgebouwen. Na de sloop van deze bebouwing is van de funderingen van de middeleeuwse kanunnikenhuizen vrijwel niets meer aangetroffen; slechts een enkele zijmuur van de huizen was deels bewaard. Het oostelijk deel van het terrein lag hoger dan het westelijk deel. Het westelijk deel vormde in de natuurlijke situatie al een laagte. Op het hoge deel heeft in de late IJzertijd een nederzetting gelegen. Het tiental aangetroffen paalsporen is te weinig om plattegronden of delen te kunnen reconstrueren. In de Middeleeuwen heeft men op het lage gedeelte een Diezetak uitgegraven met een noord-zuid verloop. Van deze tak is slechts een aantal beschoeiingspalen aangetroffen. Waarschijnlijk is deze Dieze aangelegd voor aanvoer van natuursteen voor de Sint-Jan. Achter de kanunnikenhuizen bevond zich oorspronkelijk het klooster van de Zwartzusters, hier al vroeg, in het midden van de 14e eeuw gevestigd. In 1476 sloten ze zich aan bij de Augustinessen. Een aantal van de gebouwen van het klooster bevond zich direct achter de huizen evenwijdig aan de straat. Het klooster strekte zich uit tot aan de Papenhulst en aan de westzijde tot aan het Begijnhof. Ook de funderingen van de oorspronkelijke eenschepige kerk met driezijdige koorsluiting konden worden vastgelegd.

Een tweede terrein in de binnenstad waar in de loop van 2001 grootschalige opgravingen hebben plaatsgevonden, was het terrein van het voormalige bejaardenhuis Anthoniegaarde in het oostelijke deel. Hier is ten oosten van de Anthoniuskapel na de sloop van het in de jaren vijftig in de stijl van de 'Bossche school' opgetrokken bejaardenhuis en voorafgaand aan de nieuwbouw daarvan, een beperkt deel opgegraven van een zeer groot terrein. Het is een relatief hoog deel van de dekzandrug die zich onder de Hinthamerstraat en de Orthenstraat bevindt. Ook op dit terrein is materiaal uit de prehistorie aangetroffen, in dit geval scherven van zogenaamde 'Hilversum' of 'Drakenstein'-urnen uit de midden-Bronstijd. De scherven bevinden zich in een oud akkerniveau. Langs de Windmolenbergstraat werden enkele kleine bakstenen woonhuisjes van handwerkers opgegraven. De meeste van deze huisjes dateren uit de tweede helft van de 14e eeuw. Vóór deze stenen huizen hebben er houten huizen gestaan uit de 13e eeuw. Op één plaats werd een zogenaamde hutkom opgegraven. Het is voor het eerst dat een hutkom in 's-Hertogenbosch is vastgesteld. Daarin bevonden zich zeer veel vloerniveaus en brandlaagjes. Ook werd een aantal metaalslakken aangetroffen. Plaatselijk waren de brandsporen in de vloer ingebrand. Het lijkt het meest waarschijnlijk dat hier ijzer voorbewerkt is om het in een later stadium tot voorwerpen te kunnen smeden.

Hans L. Janssen (BAM)

Monumentenzorg

Monumenten Selectie Project voltooid

Tijdens de restauratiebeurs in de Brabanthallen in 's-Hertogenbosch overhandigde op 18 mei van dit jaar de directeur van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Fons Asselbergs, officieel de resultaten van het Monumenten Selectie Project (MSP) aan wethouder Jetty Eugster. Dit was het slot van een traject, begonnen in 1991, met als doel een achterstand in te halen in het aanwijzen van monumenten.
Vooraf ging het Monumenten Inventarisatie Project (MIP): ambtenaren van de provincie en van de rijksdienst doorkruisten de stad om potentiële monumenten, gebouwd tussen 1850 en 1940, te inventariseren. Zo'n kleine 2000 panden werden beschreven op standaard formulieren.
In 1995 startte het MSP: uit de grote hoeveelheid geïnventariseerde panden moest een selectie gemaakt worden. Dit gebeurde door ambtenaren van de gemeente en provincie en werd begeleid door een (u raadt het al) begeleidingscommissie.
In december 1999 kwam de selectie in de Bossche gemeenteraad aan de orde en werd de selectielijst vastgesteld.
In mei 2001 heeft de staatssecretaris van OC en W, Rick v.d. Ploeg, definitief het besluit genomen, waardoor in een klap de stad 's-Hertogenbosch zo'n 140 rijksmonumenten rijker is. Daarmee komt het totaal aantal rijksmonumenten op ca. 400. Niet mis!!
Daarmee zijn we er nog niet. De gemeenteraad wil als vervolg op het MSP een eigen inventarisatie en selectie uitvoeren: er moeten nog zo'n 400 gemeentelijke monumenten aangewezen worden. In grote lijnen hanteert het Rijk nu eenmaal andere criteria bij het aanwijzen van monumenten dan de gemeente. Daarom zijn er nogal wat panden die geen rijksmonument zijn geworden maar niettemin monumentwaardig zijn. Om deze panden gaat het de komende jaren.
En waarom? Om het beschermingsbeleid van de stad beter vorm te geven. Te vaak gebeurt het dat monumentale en cultuurhistorische elementen uit onze stad verdwijnen. Enerzijds vaak door onwetendheid van de initiatiefnemers, anderzijds ook door het feit dat er geen bescherming op rust. Dat wil de gemeenteraad verbeteren en vandaar het gemeentelijk monumenten selectie project.
De voorbereiding van dit project is al gestart en het zal nog tot minstens 2003 duren voordat er resultaten van te verwachten zijn. In de tussentijd zal in overleg met de monumentenbelangenorganisaties het project gestalte krijgen.
Voor meer informatie: afdeling BAM, Jan Romeijn, projectleider.

Archeologische monumenten

Voor de stad 's-Hertogenbosch een niet veel voorkomend begrip. Wat zijn dat, die archeologische monumenten?
Dit zijn terreinen waarin zich archeologisch waardevolle zaken bevinden en die op grond van de monumentenwet aangewezen zijn als beschermd monument. In onze stad hebben we alleen in het buitengebied een paar archeologische monumenten, zoals b.v. (een gedeelte van) het kasteelterrein van Empel.
Zeer onlangs zijn nog een aantal gebiedjes in het Sprokkelbos (Rosmalen) aangewezen. Maar in de binnenstad kenden we tot voor kort dit fenomeen nog niet. Toch is het zeer zinvol om ook in de stadskern

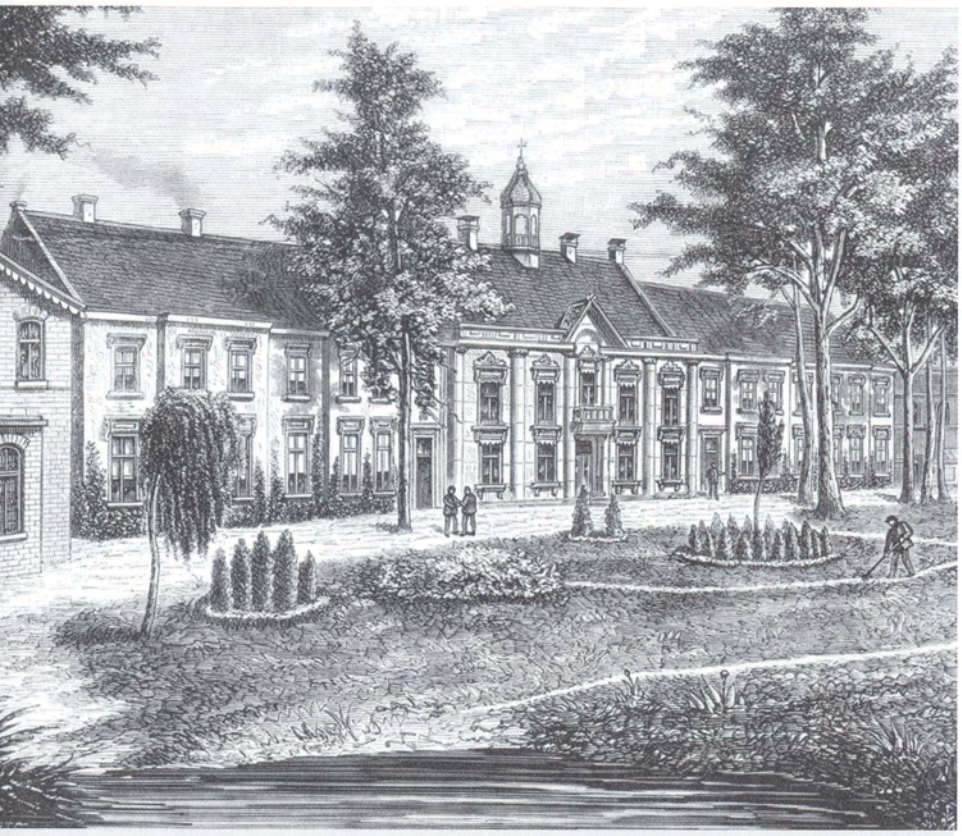

Op de Monumentenlijst van het rijk staat sinds kort ook het hoofdgebouw van Coudewater. Een prent uit omstreeks 1875.
(Foto: Stadsarchief)

archeologische monumenten aan te wijzen omdat – voordat je het weet – er archeologische waarden verdwijnen. Maar het moet ook wel heel duidelijk zijn wat deze waarden dan zijn. Met de Parade was dat het geval. Door de archeologische waarnemingen op de Parade is goed zicht gekregen op de fundamenten van het Begijnhof. Reden om er een monument van te maken. Hetzelfde geldt voor de Markt. Dit gebied wordt zeer binnenkort aangewezen.

Wat betekent het dat iets archeologisch monument is? In eerste instantie mag er op een archeologisch monument niet diep gegraven worden. Wat deze diepte is wordt per monument bepaald. Als het echt niet anders kan (bijvoorbeeld om een riolering aan te leggen) zal eerst gekeken worden of die riolering niet om de archeologische waarden gelegd kan worden. Is dat niet te doen, dan mag alleen gegraven worden na uitvoerig archeologisch onderzoek, waardoor tenminste goed wordt vastgelegd wat zich daar bevindt.
En: er moet voor het graafwerk een monumentenvergunning worden aangevraagd. De komende maanden maakt de gemeente ook een archeologische verwachtingskaart. Deze kaart geeft gebieden aan waar archeologische waarden te verwachten zijn. Dit zal ook de basis zijn om in de stad nog meer monumenten aan te wijzen. Zo zal het tracé van de allereerste stadsmuur goed bekeken worden op archeologische waarden. Mogelijk dat delen daarvan als monument worden aangewezen.
Meer informatie: afdeling BAM, drs. Dick v.d. Vrie.

Jan Romeijn (BAM)

Van het Noordbrabants Museum

Tentoonstellingen

T/m 13 januari 2002
De kunst van het moment
Foto's van Marc Bolsius en Joep Lennarts

De krant verschijnt zes keer per week, het hele jaar door. Elke dag is een groot deel van de artikelen geïllustreerd met foto's. Die foto's bepalen voor een deel de aantrekkelijkheid van de krant. Een foto kan immers meer zeggen dan duizend woorden. De fotografen Marc Bolsius en Joep Lennarts werken sinds twee jaar voor het Brabants Dagblad. Het Noordbrabants Museum heeft in samenwerking met het Brabants Dagblad uit de honderden foto's die Marc Bolsius en Joep Lennarts in die periode hebben gemaakt, een selectie van ruim vijftig afbeeldingen gekozen.

Verlengd t/m 20 januari 2002
De Wereld van Bosch

De cultuurhistorische expositie De Wereld van Bosch voert bezoekers aan de hand van circa 400 geëxposeerde voorwerpen, een evocatieve vormgeving én stimulerende presentatietechnieken mee naar het culturele leven in de stad waar de beroemde schilder Jeroen Bosch woonde en zijn meesterlijke kunstwerken vervaardigde. Een bezoek aan deze publieksvriendelijke tentoonstelling valt goed te combineren met het bezichtigen (met audio guide of gids) van de historische Bossche binnenstad met karakteristieke (Laken)markt, schitterende Sint-Janskathedraal en het Zwanenbroedershuis. Een unieke driedimensionale middeleeuwse wereld waarin de kunst van Bosch echt tot leven komt.

Verlengd t/m 20 januari 2002
(Nieuwbouwvleugel)
Foei, Teufel
Schilderijen en beelden van Pieter Kusters in de geest van Bosch

Tegelijk met De Wereld van Bosch presenteert het Noordbrabants Museum, in samenspraak met Museum Het Kruithuis, schilderijen en keramische beelden van de Brabantse kunstenaar Pieter Kusters. Reeds jaren is Kusters gefascineerd door duivelse personages van Jeroen Bosch.

Hij integreert op originele wijze de beeldtaal van Bosch in zijn zelfportretten zowel in verf als in geglazuurde klei.

13 februari t/m 7 april 2002
(Nieuwbouwvleugel)
Van Passie tot Pasen
Lijdensvoorstellingen in de Nederlanden, 1450 – 1900

Van Aswoensdag tot en met Beloken Pasen presenteert het Noordbrabants Museum lijdensvoorstellingen – van de Middeleeuwen tot de neogotiek – in samenwerking met het Museum voor Religieuze Kunst te Uden en het Museum het Catharijneconvent. Op de expositie wordt uitgebreid aandacht geschonken aan thema's als de kruisdraging, de kruisiging, de graflegging, de verrijzenis en de hemelvaart. Naast altaren, devotionalia, retabelstukken en zilverwerk worden prenten, tekeningen en schilderijen getoond.

Activiteiten

CD-Rom Brabant Backspace
Samen met het Nederlands Textielmuseum in Tilburg, het Museum voor Religieuze Kunst in Uden en het Breda's Museum in Breda heeft het Noordbrabants Museum een cd-rom over de Brabantse cultuurgeschiedenis gemaakt. Deze verhalende cd-rom is rijk geïllustreerd met afbeeldingen van museale objecten, maar bevat ook oud foto- en filmmateriaal, animaties, geluidsfragmenten en interviews. Bovendien is elk verhaal gekoppeld aan een museumpagina waar u informatie krijgt over de Brabantse musea die een collectie bezitten die aansluit bij dat onderwerp. De cd-rom is te zien in verschillende Brabantse musea, waaronder natuurlijk het Noordbrabants Museum zelf, maar is ook verstuurd naar scholen, archieven, bibliotheken en andere culturele instellingen in de provincie.

Nieuws van 'De Boschboom'

Als nieuwe leden zijn onlangs tot het bestuur toegetreden: Maurice Akkermans en Jo Timmermans.
De fusiebesprekingen tussen de vereniging Janus en Bet en Dr. Frans van Gaal, voorzitter van de cultuurhistorische vereniging 'De Boschboom' zijn in goede sfeer en effectief verlopen. De fusie komt daadwerkelijk tot stand op 1 januari 2003. De leden van Janus en Bet willen in 2002 nog als zelfstandige vereniging hun 25-jarig jubileum vieren. In het bestuur van 'De Boschboom' zal zo spoedig mogelijk een lid van Janus en Bet plaatsnemen.
Al deze nieuwe leden ontvangen als volwaardig lid van 'De Boschboom' per 1 januari 2002 echter al *Bossche Bladen* op hun huisadres. Het aantal leden van 'De Boschboom' na aftrek van dubbelleden is daarmee gestegen tot bijna zeshonderd.
Besprekingen tussen redactie en redactieraad over het reilen en zeilen van *Bossche Bladen* heeft geresulteerd in een nota over de wenselijkheid om *Bossche Bladen* vaker per jaar te laten verschijnen in plaats van vier maal per jaar. Aan de behoefte om activiteiten binnen de redactie naar vormgeefster en uitgever te coördineren en vooral de redactionele medewerkers van het Stadsarchief enigszins te ontlasten, heeft het bestuur van 'De Boschboom' op verzoek van de redactieraad Mevrouw Ank Wouters bereid gevonden als coördinator op te treden. Op het gebied van een aantal managementfuncties binnen complexe organisaties heeft zij een rijke ervaring. Zij is intussen met haar werkzaamheden begonnen.
Het nieuwe bestuurslid Jo Timmermans heeft op woensdag 12 september in het Koning Willem 1-college een hoogst interessante lezing gegeven over de oudste globes, die in Nederland zijn gemaakt en in zijn bezit zijn. Die waren ook te bewonderen naast een fors aantal geografische kaarten, waarvan een gedeelte in het Prentenkabinet aan de Verwersstraat continu is te bezichtigen.
Het project 'Muntelhistorie', dat ons lid John Vermulst coördineert, kan in januari 2002 twee resultaten laten zien: de herplaatsing van vier opnieuw gesmede sierlantaarns op de Rückertbrug en de uitgave van een boek. Deze actie loopt in samenwerking met de gemeente, die in het kader van de Vestingwerken de profilering van bepaalde toegangen tot de oude binnenstad wil markeren. De herplaatsing van de sierlantaarns past in dit streven. De reconstructie is uitgevoerd naar digitale werktekeningen die Nico Jurgens, voormalig medewerker van de afdeling BAM, heeft kunnen vervaardigen aan de hand van oude foto's uit het Stadsarchief. Uitgeverij Adr. Heinen geeft het boek uit. Alle bewoners van de Muntel kunnen het boek tegen een gereduceerde prijs aanschaffen. Over boek en actie verschijnen huis aan huis in De Muntel te zijner tijd nadere mededelingen. Het boek staat onder redactie van Dr. Theo Hoogbergen. Bijdragen van het Prins Bernhard

Een prachtige ansichtkaart uit de jaren twintig van de zeer jonge Muntelwijk. (Foto: Stadsarchief)

cultuurfonds, de gemeente en een sponsor maakten de uitgave mogelijk.
Het bestuur bereidt een congres voor over 'kloosters', hun geschiedenis en vooral de bloei en ondergang binnen onze stad in historisch perspectief met ook ontwikkelingen in Nederland en West-Europa. Enkele sprekers van faam hebben hun medewerking reeds toegezegd.
Het bestuur bereidt de uitgave van een nieuwsbrief voor, die onze leden op gezette tijden over de activiteiten van de vereniging op de hoogte houdt.
Op een speciale 'hei-dag' heeft het bestuur onderling van gedachten gewisseld over de koers van 'De Boschboom'. Besproken zijn o.a. de zwakke en sterke punten van de vereniging, het contact met de leden, de mogelijkheden van samenwerking met tal van instanties en verenigingen, nieuwe plannen en vooral wisselende allianties, die 'De Boschboom' voor het bereiken van bepaalde doelstellingen zou moeten aangaan.
Nieuwe leden zijn uiteraard welkom. Aanmelding bij de secretaris Frans Peters, Zuid-Willemsvaart 183, telefoon 614 44 66 of 06-23 548 773. De contributie bedraagt met ingang van 1 januari 2002: € 25 per jaar, waarvoor een gratis abonnement op *Bossche Bladen*, gratis toegang tot lezingen en gereduceerd tarief bij excursies.

Theo Hoogbergen, bestuurslid

Nieuws uit het Stadsarchief

Het *eerste internationaal Jeroen Bosch-congres*, geïnitieerd vanuit het Stadsarchief mag geslaagd genoemd worden. Ruim tachtig deelnemers uit vele hoeken van de wereld verdiepten zich drie dagen lang in de persoon en de werken van Jeroen Bosch. Tijdens de publieksopening werd niet alleen het nieuwe boekje van de Amsterdamse historica Ester Vink ten doop gehouden, maar ook een nooit eerder in Nederland vertoonde film van de Italiaan Luciano Emmer uit 1940 over het schilderij 'De Tuin der Lusten' gepresenteerd. Het is de bedoeling om de diverse lezingen van het congres in druk te laten verschijnen.

De vrijwilligers van het Stadsarchief werken mee aan een *internationaal schilderijenproject* waarin Prof. dr. Bruno Blondé van de Universitaire Faculteiten Sint-Ignatius Antwerpen (UFSIA) het bezit van schilderijen gaat vergelijken van een aantal Belgische en Nederlandse steden, rond peiljaren uit de 17e en 18e eeuw.
Niet alleen voor dit interessante project, maar ook voor andere *vrijwilligersprojecten* kunnen geïnteresseerden zich nog aanmelden via het Stadsarchief, drs. Ed van Berge Henegouwen, tel. (073) 615 52 89.

Nieuwe Aanwinsten

Onlangs werden door het Stadsarchief verworven:
Archief van het *Wit-Gele Kruis te Empel* 1949–2000. 2,5 meter;
Zeven films (16 mm), opnamen betreffende de *familie Moussault* te 's-Hertogenbosch, ca. 1934-1965;
Foto's betreffende het *burgemeesterschap van mr. G.M.J.W. van de Ven* 1969-1978;
Video *De binnenstad buiten* (juni 1993);
Archief van de *Gemeentelijke Werkgroep Ontwikkelingssamenwerking Rosmalen* 1987-2000, ca. 0,5 meter.

Studiezaal

Op eerste en tweede Kerstdag is de studiezaal vanzelfsprekend gesloten. Die week zijn we verder normaal geopend op donderdag, vrijdag en zaterdag (27-29 december). Na nieuwjaar is de studiezaal vanaf woensdag 2 januari weer op normale tijden te bezoeken.
Met Carnaval is de studiezaal gesloten op 11 februari (zoals op elke maandag) en op 12 februari 2002.

Punt NL etc.

- *www.burgenwelt.de* presenteert 486 middeleeuwse vestingen. Het is een Duitse website, maar naast kastelen in Duitsland wordt u geïnformeerd over talloze burchten in Oostenrijk, Italië, Tsjechië etc. Nederlandse bijdragen zijn helaas niet opgenomen. De informatie bestaat uit plaatjes, literatuur, en toeristische informatie, zoals overnachtingsmogelijkheden en eten en drinken.
- *www.archis.nl* is de website van de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek. Veel gegevens over archeologische monumenten, onderzoek en publicaties.
- Wilt u meer weten over heksenvervolging in de Late Middeleeuwen, surf dan naar de website van de Ludwig Maximillian Universität München. Naast lezingen, literatuur, onderzoeksverslagen treft u op *wwwsfn.uni-muenchen.de/forumhexenforschung* afbeeldingen en traktaten van heksenvervolgers.

Houtsnede door Hans Grien van een heksensabbat, 1510

- De afdeling educatie van de BBC doet veel aan geschiedenis. En hoe. Op de website van de Britse omroep kunt u kiezen: interactief door 2000 jaar westerse muziek, u surft naar de verhouding kerk en staat, maar u kunt ook een wandeling maken door de boekgeschiedenis of de orgels van de vele magnifieke kathedralen bekijken. Eerst naar *wwwbbc.co.uk*, daarna naar 'history'. Maak dan uw keuze.